

REVIZIJA UGOVORA ZBOG PROMENJENIH OKOLNOSTI -UPOREDNOPRAVNA REŠENJA O KLAUZULI *REBUS SIC STANTIBUS*

Apstrakt

Klauzula rebus sic stantibus spada u kategoriju opštih odstupanja od ograničenja autonomije volje stranaka. Ipak, ovo pravilo u odnosu na druga pravila opšteg karaktera ima svojih specifičnosti. Njena primena može doći do izražaja samo u određenim okolnostima. Pri tome, sudska ovlašćenja u izmeni ugovora su skoro isključena a pojedini pravni sistemi primenu ove klauzule dozvoljavaju samo kod određenih ugovora.

Ključne reči: ugovori, promenjene okolnosti, revizija, uporedna pravna rešenja.

1. Uvod

Evidentno je da klauzula *rebus sic stantibus* u pravnim sistemima ima specifičan položaj. Razlog njenog takvog statusa proizašao je iz istorijskih uslova razvoja tih pravnih sistema i teorijskih shvatanja o potrebi prihvatanja ovog instituta kao sastavnog dela pravne regulative određenih zemalja. Na razvoj njenog uobličavanja i primenu, u velikoj meri je uticala sudska praksa i to ne samo u precedentnom – anglosaksonskom pravu, već i na području pravnih sistema koji su nastali na tradiciji izgrađenih pravila rimskog prava, a koje zbirno nazivamo kontinentalno pravo ili pravo kontinentalne Evrope. Šta više, moglo bi se reći, da su sudska praksa i pravna teorija praktično trasirali put zakonodavcima u pogledu pravne regulative ovog instituta ugovornog prava².

Zakonodavna rešenja i sudska praksa u ovom domenu su vrlo različiti, sve u zavisnosti od toga koji pravni sistemi su u pitanju, kao i od izgradnje srodnih instituta i praktičnih potreba i interesa datog društva.

¹ Vandredni profesor Pravnog fakulteta za privredu i pravosuđe Univerziteta Privredne akademije u Novom Sadu, e-mail: zindovic.ina@open.telekom.rs.

² Taj uticaj je bio kako u smislu prihvatanja, tako i u smislu neprihvatanja ovog instituta.

2. Francusko pravo

Francusko pravo, kao i ostala prava kontinentalne Evrope, zasnovano je na kazuistici rimskog prava. No, iako je u periodu od rimskog prava (kanonisti i postglasatori) bilo nastojanja da se opravda primena ovog insituta u ugovornom pravu, *Code civil* iz 1804. godine, kao prvi veliki građanski zakonik buržoaskog društva, postavio je dosta kruto pravilo da je ugovor zakon za stranke, te da su, shodno čl. 1134. st. 1. stranke obavezne na poštovanje ugovornih obaveza. Izvor ugovornog prava je u subjektivnoj volji, pa su stoga zakon i ugovor, prema ovom shvatanju, izjednačeni po svojoj važnosti.

Zakon može izmeniti samo zakonodavac, što znači da se ugovor može menjati samo saglasnom voljom ugovornih stranaka. Pri takvoj zakonskoj regulativi, ni sud nema pravo mešanja u ugovorne odnose, pa ni povodom promenjenih okolnosti.

Međutim, životne situacije u pojedinim kategorijama ugovornih odnosa nametnule su neophodnost da se promenjene okolnosti uzmu u obzir i izvrši revizija ugovora. To je učinjeno kod tzv. administrativnih ugovora, a zaobilaženje zakonskih propisa u korist primene klauzule *rebus sic stantibus* učinili su administrativni sudovi. U materiji čisto građanskih ugovornih odnosa, stanje je ostalo i dalje isto.

Državni savet, kao administrativni sud, morao je da iznađe rešenje u vezi promenjenih okolnosti kod ugovora javnog prava. Izmena zakonske regulative nije dolazila u obzir iz dva razloga. Prvo, procedura je duga i komplikovana. Drugo, kod klasičnih ugovora građanskog prava, autonomija volje stranaka i načelo *pacta sunt servanda* i dalje su ostali svetinja u koje se nije smelo dirati. Stoga se pristupilo ekstenzivnijem tumačenju čl. 1134 *Code civil-a* a kroz primenu čl. 1156. Zbog posledica Prvog svetskog rata, administrativni ugovori, koji se u francuskom pravu smatraju kao ugovori između javne uprave i privatnih kompanija (društava) ili preduzimača, putem kojih javna uprava ovima dodeljuje koncesije za snabdevanje građana osnovnim potrebama kao osvetljenje, prevoz, čistoća, grejanje i sl., bili su dovedeni u pitanje. Poskupele su sirovine pa su koncesionari, kao dužnici učinioi usluga, pretrpeli velike gubitke i nisu više mogli vršiti isporuke i javne usluge po ugovorenim cenama. Da ne bi došlo do raskida ugovora i teških posledica, Administrativni sud je na osnovu čl. 1135 *Code civil-a*, pristupio reviziji ugovora, nalazeći opravdanje u tumačenu ugovornih odredbi.

Tako je po prvi put³ prihvaćena jedna varijanta o primeni teorije promenjenih okolnosti. Radi se o odluci *Gaz de Bordeaux* od 30. marta 1916. godine. Administrativni sud nije raskinuo ugovor već je prihvatio reviziju ugovora koji je jedna kompanija, još 1904. godine zaključila sa opštinom u Bordou, a na osnovu koga je dobila koncesiju za snabdevanje grada strujom i plinom. Uzimajući u obzir nagli i nepredvidivi skok cena uglja – koji je predstavljao sirovinu za struju i plin, sud ipak nije priznao kompaniji pravo na povećanje cena usled vanugovornih okolnosti, jer bi bio ovlašćen da menja ugovor, ali je usvojio zahtev za naknadu štete usled nastalih gubitaka i obrazlažući ga poremećenom ugovornom ravnotežom i činjenicom da je zbog rata nastupila nenormalna situacija. Time su upravni ugovori izdvojeni iz opšteg režima ugovora⁴.

Očigledno je, da je odluka u ovom slučaju, i u kasnijim slučajevima, zasnovana na teoriji imprevizije (nepredvidivosti). Deo francuskih pravnih pisaca (Ripert, Planiol, Eismen) izneo je oštre zamerke ovom tumačenju, ističući da argumenti koje je sud izneo nisu dovoljno ubedljivi i osnovani. U prilog toga je primedba da interesi stranaka u ovakvim ugovorima i nisu u suprotnosti, jer koncesionar u stvari teži da ostvari ličnu zaradu, a što znači da se ne može prihvatiti argument da je glavni cilj obeju stranaka uspešno funkcionisanje javne službe.

Iako su ovakve presude Administrativnog suda bile uzrokovane posledicama ratne situacije, teoretske kritike su bile sve veće. Smatralo se da je nepravilno da se ovakva praksa primenjuje samo na tzv. administrativne ugovore. Stoga je zakonodavac ocenio, da se ovakvoj praksi Administrativnog suda mora pružiti zakonski osnov. Tako je 21. januara 1918. godine donet zakon (*Loi Faillot*), koji je predvideo mogućnost raskida trgovačkih ugovora zaključenih pre početka rata 1914. godine (pre 1. avgusta te godine), a koji su se odnosili na isporuku robe ili namirnica.

Drugi svetski rat i period iza njega takođe je doneo slične probleme u izvršenju ugovornih obaveza kod pojedinih vrsta ugovora. Da bi se otklonile negativne posledice 22. aprila 1949. godine donet je poseban zakon koji je dozvoljavao sudsko raskidanje ugovora zaključenih pre 1939. godine, a

³ Ranije je bio pokušaj u tom smislu u čuvenom sporu oko kanala Krapon 1856. godine kada je Apelacioni sud prihvatio reviziju ugovora, zbog promenjenih okolnosti, ali je Kasacioni sud poništio odluku Apelacionog suda, nalazeći da je pravilo o poštovanju ugovornih odredbi, izraženo u čl. 1134 st. 1 *Code civil-a* „opšte apsolutno“, te da sud nema pravo ni po koju cenu da menja ugovorne odredbe. Ovakvo shvatanje Kasacionog suda je cementiralo shvatanje o mogućnosti izmene ugovora zbog promenjenih okolnosti sve do slučaja *Gaz de Bodeaux*. Gledano iz pozicije ovog vremena, moglo bi se zaključiti da je Kasacioni sud Francuske u slučaju Kraponskog kanala, bez mnogo truda i pravničke logike išao takvim putem da reši spor zaklanjajući se iza formalnog principa poštovanja date reči, ne isputujući okolnosti pod kojim je ta reč data.

⁴ M. Lazić, „Razvoj klauzule *rebus sic stantibus* (sa posebnim osvrtom na francusku doktrinu)“, u: *Dvestotine godina od donošenja Francuskog građanskog zakonika - uticaj Francuskog građanskog zakonika na srpsko pravo : zbornik radova* (ur. Gordana Stanković), Niš 2005, 112.

koji su se odnosili na isporuku robe, fabričkih proizvoda ili namirnica ili na izvršenje radova ili na druge sukcesivne ili odložene prestacije, sa izuzetkom novčanih davanja. Pored ovog zakona, nakon Drugog svetskog rata doneto je više zakona kojima je zbog promenjenih okolnosti, sudovima dato pravo da se ugovor izmeni (kod ugovora o zakupu, o doživotnoj renti i dr.). Međutim, svi ovi pojedinačni zakoni su imali ograničeno vremensko trajanje i odnosili su se na pojedine vrste ugovora.

Ovakvo ponašanje zakonodavca naišlo je na oštre kritike pravne teorije. Smatralo se da se tako uvodi paralelni pravni sistem koji važi za pojedine ugovorne odnose kao i da sve to vodi izvesnom stepenu pravne nesigurnosti.

3. Italijansko pravo

Iako je Italija kolevka ideje o priznavanju uticaja promenjenih okolnosti na ugovorne odnose⁵, savremeno italijansko zakonodavstvo u prvobitnom periodu svog egzistiranja nije bilo naklonjeno prihvatanju ovog instituta kao opšteg pravila pri regulisanju ugovornih odnosa građanskog prava. Italijanski građanski zakonik od 1866. godine (*Codico civile*), rađen pod uticajem Francuskog *Code civil*-a iz 1804. godine, nije prihvatio mogućnost primene klauzule promenjenih okolnosti kao opšteg pravila pri regulisanju ugovornih odnosa. U čl. 1123. Zakonika, koji reguliše opšte dejstvo ugovora nije predvideo mogućnosti oslobađanja dužnika ili ublažavanja njegove obaveze usled nastalih promena okolnosti. Oslobađanje dužnika od ugovorene prestacije bilo je moguće samo usled više sile.

Zbog posledica koje je izazvao Prvi svetski rat, slično kao i Francuska, Italija je bila suočena sa sporovima zbog preterane otežanosti ispunjenja nastalih usled ratnih prilika. Zbog toga je donela Dekret od 27. maja 1915. godine kojim je ograničeno i privremeno prihvaćena mogućnost primene klauzule *rebus sic stantibus*. Prema ovom Dekretu, usled nastanka ratnih prilika, pojam više sile je proširen, pa su u ovakvim slučajevima pod nju podvođeni i slučajevi kada je ispunjenje obaveze dužnika postalo preterano otežano. Ovi propisi su se odnosili samo na ugovore zaključene pre početka rata, tj. pre 1914. godine.

Italija je, radi zaštite javnog sektora i radi obezbeđenja urednog snabdevanja stanovništva uslugama i robom koje su pružale javne službe, donela drugi Dekret 20. juna 1915. godine, a na osnovu čijih odredbi su, ugovori o javnim uslugama bili izuzeti od primene ovih propisa⁶.

⁵ Zahvaljujući radovima postglosatora i kanonista te ideje su prerasle u čitavu teoriju poznatu pod nazivom klauzula *rebus sic stantibus*.

⁶ Više o ovome vidi: C.M. Popescu, *Essai d'une theorie de l'imprevision en droit français et compare*, Paris 1937, 157-162 u: *Promenjene okolnosti u privrednom i građanskom pravu* (ur. Đ. Čobeljčić), Beograd 1972., 22.

Novi Građanski zakonik iz 1942. godine, koji je i danas na snazi, prihvatio je u svojim odredbama institut promenjenih okolnosti i to kao opšte pravilo pri ispunjenju ugovornih obaveza. Te odredbe su sadržane u tri člana (1467 – 1469) Zakonika.

Prema čl. 1467. Zakonika, koji reguliše dvostrane teretne ugovore sa trajnim ili povremenim davanjima, predviđena je mogućnost da stranka može tražiti raskid ugovora ako je njena prestacija postala preterano teška zbog nastupanja izvanrednih i nepredvidljivih okolnosti. Međutim, druga strana, protiv koje je uperen zahtev za raskid, može ga izbeći ako ponudi „pravednu izmenu uslova ugovora“. No, ugovor neće biti raskinut ako nove okolnosti koje otežavaju ispunjenje ugovora ulaze u redovan rizik ugovora. Odredba čl. 1468. Zakonika regulisala je primenu promenjenih okolnosti kod jednostranih ugovora, gde je predviđeno da stranka koja ima obavezu na prestaciju, u slučaju da je ispunjenje preterano teško, može tražiti smanjenje svoje činidbe ili „izmene u načinu izvršenja potrebne da bi se obaveza svela na pravednu meru“.

Sledeći – čl. 1469. Zakonika, predstavlja korektivnu odredbu u primeni klauzule *rebus sic stantibus*, i isti predviđa da nema mesta primeni ovog instituta ako se radi o aleatornom ugovoru⁷.

Italijanski zakonodavac nije propisao bliže kriterijume za ocenu koji se događaji, koji su doveli do promenjenih okolnosti, mogu smatrati nepredvidivim. Tu ulogu su morali da preuzmu sudovi. Pri tome, oni su kao parametar uzeli ponašanje prosečnog čoveka normalne brižljivosti u vrsti delatnosti na koju se odnosi dužnikova obaveza.

4. Nemačko pravo

Nemačko zakonodavstvo, u zavisnosti od istorijskih uslova, imalo je različit pristup u prihvatanju i primeni klauzule *rebus sic stantibus* u ugovornim odnosima građanskog prava. Za razliku od italijanskog prava, za nemačko pravo se može reći da je išlo u obrnutom smeru, tj. ka „otklanjanju“ ove klauzule i to kako iz zakonodavne regulative, tako i u sferi sudske prakse.

U Nemačkoj, period XVIII veka je zabeležen kao period kada je klauzula *rebus sic stantibus* stekla zakonsko pravo građanstva u zakonicima toga doba. Tako je klauzula uneta kao opšte pravilo u ugovornim odnosima u dve značajne građanskopravne kodifikacije toga doba. U Bavarskom građanskom zakoniku od 1756. godine (poznatom kao Maksimilijanov Bavarski građanski zakonik – *Codex Maximilianus Bavaricus civilis*) odredba o klauzuli *rebus sic stantibus* bila je sadržana u delu IV, 15. §12. Isti je predviđao i ograničenja njene primene, tj. primena je mogla doći u obzir pod uslovom da promena

⁷ Vidi: Italijanski građanski zakonik (*Cadico Civile*) od 1942. godine, u prevodu izdanje Instituta za uporedno pravo, Beograd 1964, serija E.

okolnosti nije nastupila: ni usled docnje (*mora*) ni usled krivice (*culpa*), ni usled dela dužnikovog (*facto debitoris*).

I Pruski građanski zakonik (*Allgemeines preussisches Landrecht*) iz 1794. godine poznao je mogućnost raskida ugovora zbog promenjenih okolnosti (§§ 378)⁸.

Ova dva zakonika, koji su predstavljali značajne kodifikacije toga vremena, obzirom da su klauzulu o promenjenim okolnostima tretirali kao opšte pravilo ugovornog prava, zasigurno predstavljaju kamen temeljac u izgradnji i uvažavanju ovog instituta, čija rešenja će biti od uticaja na izgradnji stavova pravne teorije, a i koncepciju i shvatanja drugih zakonodavstava o ovom institutu (Austrije i kasnije Italije).

Međutim, jedan vek kasnije, nemačko zakonodavstvo, sudska praksa, a i pravna teorija napuštaju ovu tradiciju, nalazeći da je primena klauzule *rebus sic stantibus* štetna i opasna za sigurnost pravnog prometa i stabilnost ugovornih odnosa. Tako, Nemački građanski zakonik iz 1900⁹ (BGB) nije prihvatio klauzule *rebus sic stantibus* kao opšte pravilo ugovornih odnosa. Ipak, sudska praksa je zahtevala elastičnija rešenja.

U traženju rešenja, sudovi su (gde je bio uključen i nemački najviši sud – *Reichsgericht*) smatrali da je najefikasnije i najlogičnije poći kod šireg tumačenja odredbe čl. 273 BGB, a koji reguliše nemogućnost ispunjenja i oslobađanja dužnika usled više sile. Smatralo se, da treba proširiti pojam nemogućnosti. To znači, da se dužnik može osloboditi ugovorne obaveze, ne samo kad je njeno ispunjenje postalo faktički ili pravno nemoguće, već i kada je ono faktički moguće, ali zahteva od dužnika preterano velike žrtve. Ovakav stav sudova poduprt je načelom „dobre vere“ (čl. 157. i 242. BGB), koje u nemačkom pravu ima poseban značaj i predstavlja jedno od osnovnih načela, za ocenu valjanosti obaveza ugovornih strana¹⁰.

Iako je koncept „dobre vere“, na kome su sudovi zasnovali svoju intervenciju u ugovorne odnose zbog promenjenih okolnosti, davao široku osnovu za primenu ovog instituta, pravna teorija je smatrala da taj osnov mora biti precizniji. Kao alternativa, već primenjenoj praksi, kao osnov za intervenciju zbog promenjenih okolnosti ponuđen je koncept „otpadanja osnova posla“¹¹.

Ako je osnov posla kasnije otpao, onda od stranke se ne može tražiti ispunjenje prestacije, jer bi to bilo protivno načelu „dobre vere“

⁸ Prema: D. Arandelović, *Klauzula rebus sic stantibus*, Zbirka rasprava, Beograd 1926, 52.

⁹ Zakonik je donet 1894. godine, a rok prilagodjavanja za njegovu primenu (*Vacatio legis*) trajao je punih šest godina.

¹⁰ Đ. Čobeljić, *Promenjene okolnosti u privrednom i građanskom pravu*, Beograd 1972, 26.

¹¹ Ovu teoriju stvorio je nemački profesor prava P. Vertmann, i ista je ubzro prihvaćena i u sudskoj praksi.

S druge strane, ako se nemačko zakonodavstvo u pogledu odnosa ka institutu promenjenih okolnosti, uporedi sa francuskom zakonodavstvom, može se zaključiti da zakonski tekstovi oba ova pravna sistema imaju isti odnos, tj. nijedan od njih ovaj institut ne priznaju kao opšte pravilo. U tom pogledu, od zakonodavne regulative ne odstupa ni francuska sudska praksa.

Međutim, mogućnost rešenja u nemačkom pravnom sistemu je dosta fleksibilnija. Odredbe Nemačkog građanskog zakonika, zbog ove specifične formulacije, pružaju širu mogućnost u pogledu tumačenja za primenu klauzule *rebus sic stantibus*. Nemački sudovi su, uvidevši da zakonske norme omogućavaju da se ugovorni odnosi prilagode dubokim ekonomskim promenama, izgradili jedan dosta celovit sistem u prihvatanju dejstva promenjenih okolnosti. . . . ne čekajući intervenciju zakonodavstva¹². Stoga bi se moglo reći, da u pogledu primene klauzule *rebus sic stantibus* u nemačkom pravu postoji jedna kontradiktornost. Dok zakonske norme ne predviđaju mogućnost njene primene kao opšteg pravila, dotle je njena primena u sudskoj praksi prilično izražena.

5. Englesko pravo

Englesko pravo, koje je zasnovano na precedentu, ugovornu obavezu je tretiralo vrlo strogo. Zasnovano na običajima koji su poštovali načelo *pacta sunt servanda*, preuzeta obaveza se tretirala kao apsolutno obavezujuća. Dužnik je odgovarao za svako neispunjenje ugovora, pa i u slučaju da je neispunjenje došlo usled okolnosti koje čine višu silu, tj. koje su bile nepredvidive i neotklonjive. Ovo je posebno bilo izraženo u primitivnom *common law*-u. U kasnijem periodu razvoja engleskog prava, ideja o apsolutnom karakteru dužnikove obaveze i dalje je otupljivana, tj. učinjena su krupna odstupanja od načela apsolutne odgovornosti dužnika za ispunjenje ugovora. Zasluga za to pripada precedentima (sudskoj praksi) na kojoj se i zasniva anglosaksonsko pravo. Može se reći, da je sudska praksa, registrovala slučajeve i rešavanju istih udarila temelje budućim teoretskim raspravama i eventualnim zakonskim rešenjima načelnog karaktera¹³.

Ugovorna obaveza u engleskom pravu je tumačena kao objektivna, apsolutna, stroga i izričito formalistička. Ograničenje odgovornosti moglo je biti učinjeno samo izričito, ali ne i prećutno.

Iako kontinentalno pravo nije poznavalo mogućnost izmene ugovora zbog primenjenih okolnosti, u slučaju nemogućnosti ispunjenja prestacije, dužnik se oslobađao od obaveze. Englesko pravo nije poznavalo ni ovu mogućnost, a prvi koraci u oslobađanju od ovog primitivnog formalizma-

¹² Đ. Čobeljić, 30.

¹³ Obzirom na karakter pravnog sistema, većina donetih zakona u Engleskoj ima načelan karakter (istima se opredeljuju pravni stavovi koji se u praksi primenjuju).

krutosti, koji su pravne situacije dovodili do apsurdna, učinjeni su tek u drugoj polovini XIX veka.

Veliki zaokret u pravcu napuštanja pravila o apsolutnosti ugovora, učinjen je u tzv. krunidbenim slučajevima i slučajevima vezanim za tu manifestaciju.

Prvi od ovih slučajeva je *Krell v. Henry* (1903. godine). Tužilac (*Krell*) je dao u zakup sobu tuženom *Henry-u*, da bi ovaj sa prozora posmatrao svečanost krunisanja kralja Edvarda VIII. Posmatranje svečanosti nije bilo pomenuto u ugovoru. Po dogovoru *Henry* je platio 25 £ unapred, a trebao je da plati još 50 funti dana 24. juna. Međutim, zbog bolesti kralja svečanost je otkazana. Tužilac je tražio da mu se plati preostali iznos, ali je tuženi to odbio. Pri odlučivanju, sud je zauzeo stav da se iz okolnosti posla razumno ima zaključiti da su stranke zaključile ugovor, s obzirom na ovu svečanost, a na to je ukazivala i visoka cena zakupa. Svečanost krunisanja je otkazana, osujećeno je ostvarenje cilja ugovora, pa se stoga dužnik ima osloboditi daljeg izvršenja svoje obaveze¹⁴.

Iz ovakvog stava suda proizilazi da se odstupilo od ranije krutog stava o obaveznosti ugovora u slučaju ako je osujećen cilj ugovora. Ali, postavilo se pitanje do koje granice taj cilj ugovora treba da bude osujećen, da bi sud mogao osloboditi dužnika od preuzete obaveze? Odgovor na to pitanje sudska praksa je dala u sličnom slučaju *Herne Boy Steam Baat Co v. Huton* (1913. godine). Slučaj je rešavao isti sud kao u slučaju *Krell v. Henry*, ali je ovom prilikom odbio da prihvati i stav da je ugovor osujećen. Inače, ugovorom je bilo predviđeno da tužioci stave na raspolaganje tuženom za 28. jun 1902. godine brod za prihvatanje putnika, radi posmatranja revije flote, zakazane u čast krunisanja Edvarda VII i rad jednodnevnog krstarenja. Smotra flote je otkazana, ali je flota ostala u luci. Tužilac je tražio da se ugovor ispoštuje i da mu se plati zakupnina od 250 funti. Sud je usvojio zahtev, nalazeći da cilj ugovora nije potpuno uništen, jer posmatranje pomorske revije nije bio jedini cilj ugovora, već i krstarenje oko flote, a što se moglo ostvariti jer je flota bila u luci.

U pravnoj literaturi, u vezi krunidbenih slučajeva bilo je dosta kritika sa obrazloženjem da nije zauzet jedinstven stav po istoj stvari. Navodi se slučaj *Chandler v. Webster* (1904. godine), kada je tužilac (kao i kod slučaja *Krell v. Henry*) zakupio salu radi posmatranja povorke, povodom krunisanja kralja. Ugovorena cena je bila 141 funti i bilo je predviđeno da se ugovorena cena plati odmah. Tuženi je platio 100 funti, a ostao dužan još 41 funtu, kada je svečanost bila otkazana. No i pored toga, sud je obavezao zakupca da plati preostalih 41 funtu, sa obrazloženjem da je ta obaveza tuženog dospevala dok je ugovor još važio, tj. pre nego što je nastupio događaj koji je osujetio cilj ugovora.

¹⁴ O ovom i drugim slučajevima vidi: L.J. Contantinesco, *Inexecution et faute contractuelles en droit comparé, droit Française, Allemand, Anglaise*, Kohlhammer, Stuttgart 1960, 257 – 258; V. Krulj, *Promenjene okolnosti i ugovorna odgovornost*, Institut za uporedno pravo, Beograd 1967, 53; Đ. Čobeljić, 35.

Prema ovom shvatanju suda, ugovor se raskida samo za budućnost. Dužnik se oslobađa samo onih obaveza (plaćanja, činidbi) koje dospevaju posle osujećenja cilja ugovora.

Obzirom da sudska praksa tokom vremena nije uspela da izgradi sva potrebna pravila vezano za ovoj problem, iako to nije karakteristično za englesko pravo, reagovao je zakonodavac donošenjem zakona – *Law Reform Act (Frustrated Contracts)* 1943. godine, kojim su postavljena određena pravila. Naime, ovaj zakon dopušta kod ugovora da ugovarač „koji je unapred uplatio cenu ili jedan njen deo može dobiti povraćaj iste, ako je ispunjenje ugovora postalo nemoguće ili ako je ugovor osujećen i to iako u slučaju osujećenja nije bilo potpunog otpadanja osnova¹⁵. Zakon je dao ovlašćenje sudu da razmatra i pitanje troškova (koje je druga ugovorna strana imala radi ispunjenja svoje ugovorne obaveze, a pre nastupanja nemogućnosti ispunjenja i da joj dozvoli da deo naknade zadrži radi pokrića tih troškova štete). Ovim je zakon omogućio izvesno izravnjanje gubitka između stranaka usled raskidanja ugovora. Zakon sadrži i jednu nesvakidašnju novinu, a ona se ogleda u pravu ugovorne strane koja je delimično ispunila ugovornu obavezu da traži naknadu od druge strane u slučaju da je ova druga od toga imala izvesne koristi¹⁶.

Ono što delimično umanjuje značaj ovog zakona jeste da on ima dispozitivni karakter, tj. da pitanje obračuna „u slučaju nemogućnosti ispunjenja uredi same stranke na drukčiji način. Takođe, propisano je da se zakon ne odnosi na izvesne vrste ugovora¹⁷.

Iako je ovim zakonom učinjen napredak i data mogućnost da se otklone velike nepravde koje dolaze zbog nastupanja promenjenih okolnosti, ni zakon, ni sudska praksa nisu prihvatili mogućnost revizije (izmene) ugovora, tj. prilagođavanju ugovornih obaveza novonastalim prilikama¹⁸, već dolazi do raskida ugovora.

6. Pravo Srbije

6.1. Pravo Kraljevine Srbije

Iako je Srpski građanski zakonik iz 1844. godine rađen po ugledu na Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine, isti nije preuzeo sve njegove institute. Takav slučaj je upravo sa klauzulom *rebus sic stantibus*. Iako je Austrijski građanski zakonik sadržavao mogućnost primene klauzule *rebus*

¹⁵ Đ. Čobeljić, 39.

¹⁶ Prema: L. J. Constantinesco, 262.

¹⁷ Na koje ugovore se ovaj zakon ne odnosi, naznačeno je u prethodnom delu rada.

¹⁸ Ova mogućnost se inače primenjuje u kontinentalnom pravu (u italijanskom, nemačkom, srpskom, hrvatskom, crnogorskom pravu, pa i u francuskom pravu) kada su u pitanju administrativni ugovori.

sic stantibus kod predugovora (čl. 936), Srpski građanski zakonik nije prihvatio takvu konstrukciju.

Stoji činjenica da je čl. 636. Zakonika propisivao da ugovor prestaje (smatra se da nije učinjen) ako je „stvar zabranom zakona prestala“, tj. ako je nastupila zakonska nemogućnost ispunjenja.

Međutim, sud je u takvim situacijama mogao samo raskinuti ugovor, a ne i vršiti njegovu redukciju zbog nastupanja promjenjenih okolnosti.

6.2. Pravo Srbije za vreme Kraljevine Jugoslavije

Posledice Prvog svetskog rata, dovele su do situacije da je izvršenje pojedinih ugovornih obaveza postalo ekonomski nemoguće. Do stvaranja Države SHS, u Vojvodini je važno građansko pravo Mađarske, koje je prihvatilo, a sudska praksa primenjivala klauzulu *rebus sic stantibus* i to onda kada je obaveza za dužnika postala tako teška da se s obzirom na pravičnost ne može njome opteretiti dužnik¹⁹. Kako je na prostorima novoformirane države još uvek vladalo pravno šarenilo, sudska je praksa u Vojvodini oslobađala dužnika od ugovorene obaveze „ako je nabavljanje ili izrađivanje robe postalo tako skupo povodom rata da izvršenje uz prvobitne uslove, ako se uzmu u račun i sve slične obaveze dužnika, vodi do njegovog uništenja“²⁰.

Da bi se ublažile negativne posledice bila je neophodna intervencija države u imovinske odnose. Tako je 1920. godine doneta Uredba o pravnoj likvidaciji stanja stvorenog ratom, kojom se pokušalo da ublaži i olakša položaj dužnika u dvostranim ugovorima koji su zaključeni pre rata, smatrajući da bi bilo očigledno nepravedno tražiti u takvim okolnostima njihovo puno ispunjenje. Prema Uredbi, ako nijedna stranka nije bila ispunila svoju ugovornu obavezu, ugovor se mogao raskinuti na zahtev bilo koje strane i bez davanja naknade (troškova i sl)²¹. No, ovi propisi nisu mogli biti primenjeni na ugovore zaključene posle rata, što je u ovom pogledu umanjilo značaj citirane Uredbe.

6.3. Pravo Srbije od II svetskog rata

U periodu između dva svetska rata vođene su diskusije po pitanju prihvatanja instituta promjenjenih uslova u ugovornom pravu Srbije²².

¹⁹ Đ. Piškulić, I. Đerđ, *Osnovi privatnog prava Vojvodine*, Beograd 1924, 137.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Uredba je predviđljala niz rešenja, uglavnom zavisno od toga da li su stranke i u kom obimu ispunile svoju obavezu.

²² Kao radovi na ovu temu pominju se npr. D. Arandžević, *Clausula rebus sic stantibus – Nedostiznost davanja*, Zbirka rasprava, Beograd 1926; L. Urošević, „*Clausula rebus sic stantibus*“, *Pravosuđe*, br. 1/1937.

Nakon Drugog svetskog rata, otpočeo je administrativni sistem upravljanja privredom. Stoga, u tom pogledu u pozitivnom pravu nove Jugoslavije klauzula *rebus sic stantibus*, kao građansko-pravni institut nije bila formalno priznata i primenjivana kao opšte pravilo²³. Ovakvo stanje trajalo je sve do 1954. godine, tj. do donošenja Opštih uzansi za promet robom br. 55 – 59, a pod nazivom „Izmena i raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti“, klauzula dobila status opšteg pravila ugovornog prava.

6. 4. Pravo Srbije od 1954 do 1978. godine

Donošenjem Opštih uzansi za promet robom 18. januara 1954. godine, klauzula *rebus sic stantibus* je dobila zakonsko utemeljenje kao opšte pravilo ugovornog privrednog prava i time najširu podlogu u sudskoj praksi: u pravnoj teoriji bilo je oprečnih tumačenja u smislu da li se može smatrati da je na ovakav zakonski utemeljen način, klauzula *rebus sic stantibus* postala opšte pravilo obligacionog prava (obzirom da u to vreme Zakon o obligacionim odnosima još nije bio donet), ili je ona primenjivana samo na ugovore u privredi²⁴. Naše je mišljenje da nije bilo smetnji da se pravilo klauzula *rebus sic stantibus* moglo primenjivati i na ugovorne odnose između fizičkih lica. U protivnom, stvorila bi se situacija o dvojstvu pravnih situacija sa različitim posledicama, a čija bi osnovica, a posebno osnov primene klauzule (promenjene okolnosti), bio isti. To bi vodilo ka nepravdičnosti i u izvesnom smislu i pravnoj nesigurnosti.

Sudska praksa građanskih sudova je takođe smatrala da se ovo pravilo može primeniti i na ugovorne odnose između fizičkih lica. Zvaničan stav ne postoji, ali važno je istaći presudu Vrhovnog suda Jugoslavije, Rev. 887/62 od 26. juna 1962. godine, gde je sud raskinuo ugovor o izdržavanju zbog promenjenih prilika. Ugovor je zaključen 1951. godine i po svojoj suštini (ako se uzme u obzir čl. 122. Zakona o nasleđivanju koji je važio u vreme donošenja citirane presude) predstavljao je ugovor o doživotnom izdržavanju. Prema Zakonu o nasleđivanju, postojala je mogućnost izmene ili raskida ugovora zbog promenjenih okolnosti, i putem analogije sud je mogao rešiti slučaj. Međutim, sud nije prihvatio analogiju kao način rešavanja spora, već je svoju odluku o primeni klauzule *rebus sic stantibus* zasnovao na tumačenju ugovora. Sud je našao da se pri tumačenju ugovora sud ne sme ograničiti samo na objašnjavanje reči i izraza u ugovoru, nego treba da ispituje nameru stranaka u ugovoru i da se ugovor ima razumeti onako kako to odgovara poštenju u pravnom saobraćaju. Proizilazi da je sud zaključio da se „ugovor o doživotnom izdržavanju, već po svom karakteru

²³ Uredba o zaključivanju ugovora u privredi iz 1946.godine propisivala je (čl. 3) da su stranke dužne da se strogo pridržavaju ugovornih obaveza.

²⁴ Više o vome vidi: V. Krulj, 121 – 183.

ima smatrati kao da je zaključen sa klauzulom, da važi pod pretpostavkom nepromenjenih prilika²⁵.

Iako se ovde ne radi o zauzetom stavu koji bi važio za buduće slučajeve, jasno proizilazi da je Vrhovni sud Jugoslavije udario podlogu za jedno novo shvatanje o tumačenju primene klauzule *rebus sic stantibus*, a to je da iako je stranke u ugovoru nisu izričito predvidele ona je mogla biti prethodno sadržana u ugovoru, a što se utvrđuje tumačenjem namere stranaka. Nalazimo da bi ovakav stav bio prihvatljiv uz uslov da se znaju precizni kriterijumi na osnovu kojih bi se utvrdila prva namera stranaka.

6.4.1. Sadržinsko određenje klauzule *rebus sic stantibus* prema Opštim uzansama za promet robom

Iako Uzanse nisu bile obavezne, tj. njihova primena za stranke nije bila obligatorna, one su se praktično uvek primenjivale kod ugovornih odnosa u privrednom pravu. Obzirom da su neka pravila stranaka, u Uzansama, imala univerzalni karakter, jer su se primenjivala i na građanskopravne odnose (a među njima je i pravilo *rebus sic stantibus*) to nalazimo da je od posebnog značaja izvršiti analizu sadržine (elemenata) normi koje bliže određuju ovaj institut, a ovo tim pre što je suština ovih normi preneti u odredbe Zakona o obligacionim odnosima (čl. 133 – 136) koje odredbe su i sada na snazi.

Prema Uzansi 55, st. 1 za promet robom propisuje se pod kojim okolnostima jedna stranka može tražiti izmenu ili raskid ugovora. Tako, stranka može tražiti izmenu ili raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti samo onda „ako su nastupili *izvanredni događaji* koji se u vreme zaključenja *nisu mogli predvideti*“ i ako je usled toga „*ispunjenje obaveze za jednu stranku postalo preterano otežano ili bi joj nanelo preterano veliki gubitak*“.

Što se smatra „izvanrednim događajima“, procena da li su se isti mogli predvideti, te šta se smatra velikim gubitkom, je stvar faktičke procene suda, koji svojom stručnošću, sudijskim umećem i mudrošću mora da izvrši pravilnu procenu i donese ispravnu odluku. Kada se analizira sudska praksa iz toga vremena, moglo bi se zaključiti da su sudske procene u pogledu ocene – bližeg određenja propisanih uslova, dosta jasne i ujednačene.

U cilju lakšeg i preciznijeg određenja izvanrednih događaja zbog kojih se može tražiti izmena ili raskid ugovora, zakonodavac je doneo i upućujuću normu – čl. 56, Uredbe opštih uzansi. Tako je propisano da se pod tim događajima smatraju naročito: „prirodni događaji“, kao što su: suša, poplava, zemljotres, upravne mere, kao što su zabrana ili ograničenje

²⁵ *Ibid.*, 122.

uvoza ili izvoza i druga ograničenja prometa robom, promena sistema cena, promena tarifa i propisanih cena, promena standarda; ekonomske pojave, kao što su izuzetno nagli i veliki pad ili skok cena.

Pored ovih događaja, sud je mogao u postupku utvrditi da se i drugi događaj ili okolnosti mogu podvesti pod kategoriju izvanrednog događaja.

Kada se analizira sudska praksa iz toga perioda, a vezano za „težinu“ prirodnih događaja, koji mogu uticati na otežavanje izvršenja ugovora, može se zaključiti da su sudovi dosta restriktivno te slučajeve prihvatili, kao osnov za primenu pravila o promenjenim okolnostima.

U presudi Vrhovnog privrednog suda od 28. VI 1957. godine je konstatovano da „činjenica da su propisi nadležnog državnog organa o cenama već u vreme zaključenja ugovora ostavljali sumnju u pogledu opsega njihove primene, ne može biti osnov za raskidanje ili izmenu ugovora zbog promenjenih okolnosti²⁶. Isto mišljenje je izraženo i u presudi od 30. X 1958. godine gde stoji „sniženje izvoznog koeficijenta na skrob kao finalni proizvod koji se dobija preradom kukuruza“ ne može se smatrati kao izvanredan događaj koji daje osnova kupcu da traži izmenu ugovora čiji je predmet kupoprodaja kukuruza²⁷.

Restriktivan stav, a u prilog mogućnosti primene pravila o promenjenim okolnostima, sudovi su zauzimali i kod graničnih slučajeva, tj. kada je bilo diskutabilno da li se u konkretnom slučaju radi o aktu koji se može podvesti pod upravnu meru ili ne. Tako je Vrhovni privredni sud u presudi od 22. VI 1955. godine zauzeo stav da „zabrana seče šume od strane Narodnog odbora“ nije upravna mera koja bi se mogla smatrati kao izvanredan i nepredviđen događaj na osnovu koga se može zahtevati izmena ili raskidanje ugovora²⁸.

Kada je u pitanju izvanredni događaj vezan za promenu cena i promenu tarifa, procena sudova u smislu preciznog opredeljenja bila je teška, što je zasigurno doprinelo i donošenju odluka u vezi kojih bi se mogle stavljati veće ili manje primedbe. Razlog je razumljiv, jer je uistinu dosta teško opredeliti do koje mere promena cena ili tarifa može stvoriti situaciju izvanrednog, a posebno nepredvidljivog događaja. Takođe, u vezi ovoga, postavlja se pitanje da li samo gubitak zbog promene cena može biti osnov za traženje izmene ili raskida ugovora zbog promenjenih okolnosti ili se kao osnov može pojaviti i izostala predviđena dobit, tj. da li se u pojam „gubitak“ može uključiti i realno očekivana dobit?

U slučajevima promena tarifa, za sudske praksu nije bilo dileme da se to može tretirati kao izvanredan događaj zbog koga se može tražiti izmena ili raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti. U prilog toga

²⁶ Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 608/55 od 28. VI 1957. godine.

²⁷ Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 290/58 od 30. X 1958. godine.

²⁸ Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 442/55 od 22. VI 1955. godine.

govori rešenje suda od 10. IV 1956. godine²⁹, gde je konstatovano da „povišenje poreske stope može biti osnov za raskidanje ili izmenu ugovora zbog promenjenih okolnosti“, kao i rešenje od 20. IV 1956. godine³⁰, gde stoji da „povišenje tarifnih stavova poreza na promet čini osnov za raskidanje ili izmenu ugovora zbog promenjenih okolnosti“.

U suštini u naznačenim rešenjima je izražen stav da izmena tarifnog sistema predstavlja osnov za reviziju ili raskid ugovora. Međutim, postavlja se pitanje, da li svaka, pa i minimalna izmena poreske stope može predstavljati potreban osnov i ako ne, koja granica – procenat predstavlja prekretnicu za odbijanje ili usvajanje zahteva. U presudi od 22. VII 1961. godine, Vrhovni privredni sud je istakao da „uvođenje novog poreza na promet od 0,5% od prodajne cene ni u kom slučaju ne predstavlja okolnost koja bi u smislu navedenih uzansi mogla opravdati povišenje ugovorenih cena³¹“.

Kada je u pitanju promena standarda, tu ne bi trebalo razmišljati, a da se to ne prihvati kao osnov za izmenu ili raskid ugovora. Za ustanovljenje standarda u nekoj oblasti važe posebna pravila koja propisuju stručno udruženje i država, pa odstupanje od toga može predstavljati i delikt. Stoga su sudovi, okolnost promene standarda, uzimali za ozbiljno i po pravilu uvek dozvoljavali izmenu ili raskid ugovora, posebno kada je u pitanju finalni proizvod ili sastavni deo nekog složenijeg proizvoda. U tom smislu citiramo i presudu Vrhovnog privrednog suda iz 1965. godine, gde stoji „kao izvanredan događaj koji daje pravo da se zahteva izmena ili raskid ugovora, smatra se i kad dođe do promene jugoslovenskog standarda u odnosu na finalni produkt“³².

U ekonomske pojave izvanrednog događaja ne mogu se svrstati uobičajene promene cena robe na tržištu u smislu osnova za izmenu ili raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti. To predstavlja normalan rizik s kojim stranke moraju računati u prometu robom, te kao takve nemaju značaj izvanrednog i nepredviđenog događaja zbog koga bi se moglo tražiti raskidanje ili izmena ugovora³³.

6.4.2. Rok za saopštenje zahteva za izmenu ili raskid ugovora

Uzansa 59. propisuje da stranka koja je ovlašćena, da zbog promenjenih okolnosti zahteva izmenu ili raskid ugovora, treba svoj zahtev da saopšti drugoj strani čim je doznala da su takve okolnosti nastupile, u protivnom će

²⁹ Rešenje Vrhovnog privrednog suda Sl. 291/56 od 10. IV 1956. godine.

³⁰ Rešenje Vrhovnog privrednog sudq Sl. 394/56 od 20. IV 1956. godine.

³¹ Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 1820/61 od 22. VII 1961. godine.

³² Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 1128/62 od 18. X 1965. godine.

³³ Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 27/57 od 21. II 1958. godine.

odgovarati za štetu koju je druga stranka pretrpela zbog toga. U uzansama nije propisano do kojeg momenta se stranka može pozivati na promenjene okolnosti. Međutim, logičkim zaključivanjem proizilazi da strana koja traži raskid ugovora ne može se pozivati na promenjene okolnosti koje su nastupile, po isteku roka određenog za ispunjenje njene obaveze. Od tada ona pada u docnju i važe pravila za neispunjenje ugovorne obaveze zbog docnje. Takođe, ne može doći do primene klauzule *rebus sic stantibus* ako je ugovor ispunjen, jer se ugovor ispunjenjem ugasio³⁴.

Opšte uzanse nisu predviđale mogućnost odricanja pozivanja na određene promenjene okolnosti, što ne znači da je ta mogućnost bila apsolutno isključena.

6. 5. Pravo Srbije od 1978. godine

Opšte uzanse za promet robom su bile u primeni do 1. oktobra 1978. godine kada je stupio na snagu Zakon o obligacionim odnosima. Ovaj zakon je zadržao (čl. 133 – 136) institut promenjenih okolnosti i na taj način, klauzule *rebus sic stantibus* je nastavila svoj zakonski život kao samostalan institut (pravilo) koje se u sudskoj praksi može primenjivati direktno iz zakona bez da se pravni osnov njegove primene izvlači iz drugih instituta i putem tumačenja volje ugovornih stranaka.

U pogledu konceptijskog određenja klauzule *rebus sic stantibus*, može se reći da postoji razlika između regulative koju sadrži Zakon o obligacionim odnosima od regulative koja je bila sadržana u Opštim uzansama za promet robe – uzanse 55 – 59. Iako u Zakonu o obligacionim odnosima, sadržinski koncept klauzule nije posebno izmenjen, izvesne razlike postoje između ova dva zakonska teksta, a koja se ogledaju u dva pravca: jedan, u pogledu izvesne nepreciznosti formulacija teksta u Zakonu o obligacionim odnosima što u sudskoj praksi može stvoriti različita tumačenja u primeni i drugi: koji se ogleda u pozitivnoj funkciji, obzirom na njeno univerzalno dejstvo, jer se njena primena odnosi ne samo na ugovorne odnose u privredni, već i na ugovorne odnose klasičnog građanskog prava. Klauzula *rebus sic stantibus* je prema odredbama Zakona o obligacionim odnosima dobila status samostalnog pravila opšteg karaktera.

6.5.1. Sadržinsko određenje klauzule *rebus sic stantibus* prema Zakonu o obligacionim odnosima

Kao uslov za traženje izmene i raskida ugovora, prema opštoj uzansi, za promet robom br. 55, bili su izvanrednost i nepredvidivost događaja preterano

³⁴ Presuda Vrhovnog privrednog suda Sl. 449/58 od 10. VI 1959. godine.

otežano izvršenje obaveze i nastupanje izvanrednog događaja pre ugovornog roka za ispunjenje obaveze. To su bili kriterijumi koji su od strane sudova, čini se, dobro vođeni i dobro fundirani³⁵. Za određivanje uslova za izmenu ili raskid ugovora zbog promjenjenih okolnosti, Zakon o obligacionim odnosima od napred naznačenih u Uzansi 55, zadržao je samo jednu i to „otežanost ispunjenja“. Pri tome je i termin „preterano“ izostavljen.

U st. 1. čl. 133. Zakona o obligacionim odnosima pri formulaciji istog, zakonodavac je za razliku od Uzanse, uneo druge elemente kao što su: svrha ugovora, očekivanja ugovornih strana, nepravičnost. Pri datom kontekstu reči proizilazi da su elementi, „svrha ugovora“ i „očekivanja ugovornih strana“ više subjektivni elementi, što više otvara vrata tumačenju ugovora, tj. istraživanju i utvrđivanju volje ugovornih strana. Time su, možda neoprezno otvorena vrata ka jednoj preširokoj podlozi od koje polazi sud pri utvrđivanju činjeničnog stanja, što u nedostatku iskustva sudije, proces može bespotrebno raspliniti i zaključak usmeriti u pogrešnu stranu. Kao korektivni element stoji „pravičnost“, koji sa elementom „otežano ispunjenje“ može da u izvesnoj meri objektivizuje elemente ovako široko datih pretpostavki za primenu pravila o promjenjenim okolnostima.

Pravni standard „svrha ugovora“, „očekivanja ugovornih strana“ i „opšte mišljenje“, nisu karakteristični za kontinentalna prava. Očigledno je da su isti preuzeti iz anglosaksonskog prava, a obzirom na njihovu opštost i nejasnost, to su za našu sudsku praksu u izvesnom smislu i nekorisni. Umesto toga, pravni standardi poput „izvanredni događaji“, „nepredvidivi događaji“, „preterano otežano ispunjenje“ itd. su bliži ukusu kontinentalnog pravnika i praktičara³⁶. Stoga se čini da je regulativa ovog instituta u Opštim uzansama za promet roba i usluga (br. 55 – 59) primerenija i da bi je trebalo vratiti u pozitivno pravo. . . .³⁷

Očigledno je da odredbe Zakona o obligacionim odnosima koje regulišu materiju promjenjenih okolnosti se razlikuju od rešenja koja su bila sadržana u uzansama. Pre svega, izričito Zakon izričito ne spominje izvanredne i nepredvidljive događaje, već označava samo one okolnosti koje su nastupile posle zaključenja ugovora i koje otežavaju ispunjenje obaveze jedne stranke, odnosno ako se zbog njih ne može ostvariti svrha ugovora. Ipak, da u tom delu zakonodavne regulative ne bi ostala praznina, u st. 2. čl. 133. , Zakon je predvideo da se raskid ugovora ne može zahtevati ako je strana koja se poziva na promjenjene okolnosti bila dužna da u vreme zaključenja ugovora uzme u obzir te okolnosti ili ih je mogla izbeći ili savladati. Očigledno je da se ovom formulacijom želela nadomestiti ranija

³⁵ *Komentar Zakona o obligacionim odnosima Knjiga I* (redkatori: S. Perović, D. Stojanović), Kulturni centar Gornji Milanovac i Pravni fakultet Kragujevac, 1980, 427.

³⁶ M. Vasiljević, „Od Obligacionog zakona do Građanskog zakonika“, *Pravna riječ* 10/2007, 404.

³⁷ *Ibid.*

formula o izvanrednosti i nepredvidljivosti događaja, mada se to eksplicitno ne spominje³⁸. Koji su kriterijumi merodavni za procenu pažljivosti stranke prilikom zaključenja ugovora, zakonodavac u ovom delu to nije bliže odredio, već se to mora utvrđivati primenom opštih pravnih standarda definisanih u zakonu.

Zakon o obligacionim odnosima u ovom čl. 133. st. 1, koristi i termin „pravičnost“. Tačno je da to treba da bude osnovno obrazloženje mogućeg raskida ili izmene ugovora zbog promenjenih okolnosti. Ali, ovaj kriterijum je trebalo u zakonu izraziti konkretnijim i preciznijim instrumentima, a ne tako širokim kao što je „opšte mišljenje“ i slično. Ovako široki i difuzni kriterijumi mogu u praktičnoj primeni prava izazvati veće teškoće nego kada bi se konkretizovali na način kako je to bilo učinjeno ranijim rešenjima³⁹.

Zakon o obligacionim odnosima (u čl. 133), za definisanje pretpostavki za raskidanje ugovora ne upotrebljava termin „izvanredni“ i „nepredvidljivi“ događaji, niti pak predviđa posebnu odredbu gde se navode primeri tih izvanrednih događaja, kao što su to sadržavale Opšte uzanse za promet robom. Stvar je teorijske rasprave da li su termini „neizbežnost“, „neotklonjivost“, adekvatniji od termina „izvanrednost“ i „nepredvidivost“, te da li termin „nepredvidljivost“ više upozorava stranke na procenu rizika pri ulasku u ugovorni odnos. Smatramo da je, pravno određenje sadržine klauzule *rebus sic stantibus* u Opštim uzansama za promet robom bilo preciznije i sadržajnije nego što je to regulisano odredbama Zakona o obligacionim odnosima.

Ipak, sudska praksa nakon donošenja Zakona o obligacionim odnosima nije bila zatečena preširokim i neodređenim terminima, već je zahvaljujući kriterijumima koji su do tada funkcionisali u praksi, izgrađeni tumačenjem Opštih uzansi 55 – 59 za promet robe, uspešno nastavili rešavanje spornih slučajeva, vezano za primenu klauzule *rebus sic stantibus*. Tako je u odluci Vrhovnog suda Srbije iz 1997. godine naznačeno da „raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti ne može se tražiti ako je stranka, koja se poziva na promenjene okolnosti, bila dužna da u vreme zaključenja ugovora uzme u obzir te okolnosti ili ih je mogla izbeći i savladati⁴⁰.

U suštini ovde se radi o oceni uslova „predvidivosti“ koji je u Zakonu o obligacionim odnosima označen kao dužnosti stranke da uzme u obzir te okolnosti u vreme zaključenja ugovora, te procena da li ih je mogla izbeći i savladati i drugoj odluci, samo na podlozi potpuno drugačijeg činjeničnog stanja, sud je zauzeo isti stav konstatujući da kada ekonomski jača ugovorna strana (prodavac) pripremi tekst ugovora, nema uslova za raskid zbog promenjenih okolnosti (inflacija, dispariteti između

³⁸ Komentar Zakona o obligacionim odnosima, 429.

³⁹ *Ibid.*, 430.

⁴⁰ Odluka Vrhovnog suda Srbije, Rev.623/97 od 10.9.1997.godine i *Zbirka aktuelne sudske prakse iz obligacionog prava* (prir. Gordana Stanojčić), Poslovni biro, Beograd 2009, 130.

zvaničnog i tržišnog kursa dinara), jer su se te pojave mogle predvideti i kroz ugovaranje indeksne klauzule savladati⁴¹.

Koliki značaj sudska praksa pridaje dužnosti ugovorne strane da pri zaključenju ugovora vodi računa o predvidljivim okolnostima, ukazuje i sledeća odluka Vrhovnog suda Srbije iz 1998. godine, gde je istaknuto da „ako posle zaključenja ugovora nastupe okolnosti zbog kojih strana ugovornica ne može ostvariti svrhu ugovora, može zahtevati da se ugovor raskine, ako je očigledno da ugovor više ne odgovara očekivanjima ugovornih strana i da bi po opštem mišljenju bilo nepravilno održati ga na snazi takav kakav je, a ne može zahtevati raskid ako je bila dužna da u vreme zaključenja ugovora uzme u obzir promenjene okolnosti na koje se poziva ili ih je mogla izbeći ili savladati“⁴².

U pogledu procene da li nastupele okolnosti ne obezbeđuju ostvarenje svrhe ugovora, mogu nastupiti različite situacije. Sudovi su za sada koristili uglavnom objektivne elemente u toj proceni, mada nije isključeno da i subjektivni element u određenoj situaciji može odneti prevagu⁴³, mada su takvi slučajevi u praksi vrlo retki.

Kao primer ocene suda da li je ostvarena svrha ugovora gde je za procenu korišćen objektivni kriterijum, može se navesti rešenje Vrhovnog suda Srbije od 23. 3. 1994. godine gde se navodi da . . . postoje razlozi za raskid ugovora zbog promenjenih okolnosti, kada zakupnina, koja ne može da podmiri troškove održavanja obezbeđuje ostvarivanje svrhe ugovora, niti očekivanja zakupodavca da od zaključenog ugovora ostvari određenu ekonomsku korist⁴⁴. U suštini ovde se radilo o situaciji kada je visina zakupnine bila obezvređena zbog enormne inflacije, a koja okolnost bi samo za sebe bila dovoljan razlog za utvrđenje da se ne može ostvariti svrha ugovora, a time i osnov za raskid ili izmenu ugovora zbog promenjenih okolnosti.

U pogledu roka do kojeg momenta se stranka može pozivati na promenjene okolnosti Zakon o obligacionim odnosima (čl. 133, st. 3) sadrži skoro istovetnu formulaciju kao Opšta uzansa 53, st. 1, gde se propisuje da je to rok predviđen za ispunjenje ugovorne obaveze. To znači da se stranka ne može pozivati na promenjene okolnosti po isteku roka određenog za ispunjenje njene obaveze. Docnja eliminiše mogućnost primene pravila o promenjenim okolnostima.

⁴¹ Presuda Vrhovnog suda Srbije, Rev. 4250/97 od 3.12.1997. godine i *Zbirka aktuelne sudske prakse iz obligacionog prava*, 130.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Npr. kupuje se stvar radi određenog duhovnog zadovoljavanja što je prodavac znao ali je došlo do promene okolnosti.

⁴⁴ Rešenje Vrhovnog suda Srbije, Rev. 959/94 od 23.3.1994. godine, *Zbirka aktuelne sudske prakse iz obligacionog prava*, 130.

U primeni ovih odredbi sudska praksa je bila jedinstvena. Tako je u rešenju Višeg trgovinskog suda od 20. 12. 2006. godine, povodom kašnjenja prodavca u isporuci žice koji rok je bio određen pre poskupljenja, a za koji mu je prodajna cena uplaćena avansno, naznačeno da „ugovorna strana“ koja je u docnji ne može isticati promenjene okolnosti i tražiti izmenu ugovora zbog okolnosti koje su se promenile, a koje su nastupile po njenom padanju u docnju, odnosno po isteku roka određenog za ispunjenje njene obaveze⁴⁵. Istovetan stav je izražen u presudi Višeg privrednog suda od 2. juna 1999. godine povodom zajedničkog ulaganja. Naime, stranke su se dogovorile da izvrše zajedničko ulaganje 1999. godine tako što će jedna stranka izgraditi hladnjaču za pečurke, a druga nabaviti i ugraditi kompresor što su i učinile u ugovorenom roku. Stoga, po mišljenju suda gubljenje ekonomskog interesa za dalju saradnju na strani tužioca, nakon ispunjena ugovora ne predstavlja osnov za vraćanje ugrađenog⁴⁶.

U sledećoj odluci, gde je potvrđena presuda Višeg privrednog suda i odbijen tužbeni zahtev tužioca, Vrhovni sud Srbije prihvatio je stav nižeg suda u pogledu shvatanja da ugovorne stranke se mogu pozivati na promenjene okolnosti samo u periodu od zaključenja ugovora do dospelosti ugovorom preuzete obaveze, a ne i u slučaju promenjenih okolnosti nastalih posle ispunjenja ugovornih obaveza⁴⁷. Suština spora sastojala se u tome da tužilac traži isplatu određenog novčanog iznosa, jer je nakon izvršene isporuke laboratorijskom analizom utvrđeno da kvalitet isporučenog brašna nije odgovarajući.

U vezi roka za ostvarenje prava zbog promenjenih okolnosti, postavlja se pitanje da li se to pravo gubi ako je strana ovlašćena da zbog promenjenih okolnosti zahteva raskid ugovora, propusti da o svojoj nameri za raskid i nastupanju promenjenih okolnosti obavesti suprotnu stranu. Odgovor je negativan, jer je čl. 134. Zakona o obligacionim odnosima propisao da u takvom slučaju nesavesna strana zbog takvog propusta odgovara za štetu koju je druga strana pretrpela zbog toga. U suštini, ovo pravilo iz čl. 134. je samo konkretizacija pravila postavljenog u čl. 268. ZOO, prema kome ugovorna strana koja je dužna da obavesti drugu stranu o činjenicama koje su od uticaja na njihov međusobni odnos, odgovara za štetu koju pretrpi druga strana zbog toga što nije bila na vreme obavestena. To znači da, propust obavještenja nema za posledicu gubitak prava, već samo odgovornost za prouzrokovanu štetu⁴⁸.

⁴⁵ Rešenje Višeg trgovinskog suda Pž. 1013/06 od 20.12.2006.godine u: Z. Petrović, V. Kozar, *Mega zbirka sudske prakse iz obligacionog prava*, Intermex, Beograd 2009, 120.

⁴⁶ Presuda Višeg privrednog suda, Pž.9163/98 od 2.juna 1999. godine.

⁴⁷ Presuda Vrhovnog suda Srbije, Prev. 81/99 od 24.marta 1999. godine.

⁴⁸ *Komentar Zakona o obligacionim odnosima*, 434.

7. Zaključak

Sušтина u primeni klauzule *rebus sic stantibus* ogleda se u nastojanju da se ostvari cilj zaključenog ugovora a da se pri tome i pored novonastalih okolnosti ne ugrozi autonomija volje ugovornih strana i pravila da je ugovor zakon za stranke. Ona podupire pravilo o ekvivalentnosti davanja a urušava načelo pravne sigurnosti. S druge strane, ona upotpunjuje načelo pravičnosti. Ipak, dok određeni pravni sistemi (Italija, republike bivše Jugoslavije) klauzuli zakonom priznaju status opšteg pravila, određeni pravni sistemi (npr. Francuska) klauzuli *rebus sic stantibus* još ne priznaju status opšteg pravila odstupanja od autonomije volje stranaka. Kod trećih zemalja (npr. Nemačka), iako zakon ne predviđa primenu ovog pravila kao opšteg, njena primena (uz podršku pravne teorije) u sudskoj praksi je prilično izražena.

Ilija Zindović, PhD

Associate Professor, Law Faculty of Economics and Justice
University Business Academy in Novi Sad

REVISION OF CONTRACT DUE CHANGED CIRCUMSTANCES -COMPARATIVE LEGAL SOLUTIONS OF *REBUS SIC STANTIBUS* CLAUSE

Summary

Clause *rebus sic stantibus* falls into the category of general deviations from the constraints of the autonomy of a party. However, this rule in relation to other general rules has its peculiarities. Its application may come only in the given circumstances. Thereby, the court's authorization to modify the contract is nearly excluded and application of this legal system allows application of a clause only in the particular contracts.

Key words: contracts, changed circumstances, revision, comparative law.